

נשים בתלבושות מסורתיות
משחרות טקס חתונה במרכז
תרבות בעיירה ג'רקורג

אוזבקיסטן מקצה לקצה

הערים האגדיות של דרך המשי - סמרקנד, בוכרה וחיווה - מסמנות את גבולות מפת התיירות של המדינה שבלבה של מרכז אסיה, אך מעברן מתגלה ארץ לא נודעת, פרועה ועם זאת עשירת תרבות, שהמבקרים בה מעטים אך תושביה חמים ומקבלי אורחים

מאת: דפנה רז | צילום: אדי גרלד

הנהר זורם לאט כמו הזמן.

הוא מתכופף כדי להראות לי את שרידי הציורים שעדיין נראים בשפע החרוֹסִים הפזורים בשטח. בין החרסים עולים ופורחים צבעונים אדומים ועירים. הוא קוטף אחד מהם, מגיש לי אותו וצוחק כאשר אני מספרת לו שבישראל פרחי בר כאלה הם מוגנים.

פריטים נדירים מהאתרים האלה ואחרים נלקחו למשמורת במוזיאונים, ואוצר אנדי של זהב שנמצא באתר מרוחק יותר נשמר בכספות של המדינה. אנחנו מבקרים במוזיאון הארכיאולוגי של טרמוז, הנחשב אחד הטובים מסוגו במרכז אסיה. עבדוללה מרגיש כאן בבית. הוא מראה לי בהתרגשות את היהלומים באוסף המייצג את קורות האזור מהתקופה הניאנדרתלית ועד כיבושו של טימור לנג: פסל בודהה עתיק וראשו של נסיך פרסי. שיני הזהב של עבדוללה מנצנצות כאשר הוא מספר לי כי מוזיאון מטרופוליטן בניו יורק ביקש לשלם על זה האחרון סכום השווה למשקלו בזהב.

הכיבוש המוסלמי הכחיד את הבודהיזם בטרמוז וסביבתה, ובמקומו קם כאן מרכז של לימוד ואמונה אסלאמי. אנחנו עוזבים את המוזיאון ונוסעים אל מערך המבנים של סולטן סאודט (Sultan Saodat). בסימטריה מופתית מסדרים סביב חצר מוצלת מסגד אפלולי, קברי נביאים, ובהם זה של טרמוז סייד, מצאצאיו של מוחמד, וחאן לעולי רגל. שקט מרגיע שורר במקום בדיוק כפי שהיה בוודאי לפני מאות שנים.

אחר הצהריים, בדרכנו חזרה העירה, אנחנו עוצרים במבנה לבנים וטיט הקרוי קירק־קִיז (Kirk-Kiz), שם תמוה שפירושו "40 נערות". קיימות השערות רבות לגבי: האם שימש ארמון, חאן לדרווישים, בית של בני מעמד האצולה? או שמא יש להאמין לאגדה המספרת כי חיו בו 40 נשים לוחמות? הספק רק מוסיף לאווירת המסתורין. ילדים מהכפר השכן מתרועעים וצוהלים בטבעיות בין כתליו המפוררים. שכבת האדמה הדקה מתפצצת תחת רגליהם עם כל צעד לאחר שהתייבשה מגשמי אמש. היה מה שהיה הייעוד המקורי של המבנה - היום זהו מגרש המשחקים הביתי שלהם.

למעלה: גברים הולכים על חומת העיר העתיקה של טרמוז במחוז הדרומי סורחאן־דריה. בעמוד ממול, למעלה: שחקן בתפקיד המצביא טימור לנג בפסטיבל עממי בעיר בוסון; למטה: אירוח בבית כפרי בקרבת מפלי סנגרדק

האמו דריה (Amu Darya), או בשמו הקדום אוקסוס (Oxus), עובר לאורך קרוב ל-2,500 קילומטרים, מהרי פמיר (Pamir) עד ימת אראל (Aral). כאן הוא חוצץ בין אפגניסטן, מדינה הנחשבת לאחת המסוכנות בעולם, ובין אוזבקיסטן, המדורגת כאחת הבטוחות ביותר. זוהי ארץ של ניגודים חריי־פים: שלום ומלחמה, חום וקור, עתיק וחדש.

אני עומדת על התל של קארה טפה (Kara-Tepa) עם עבדוללה בובוכ' דוייב. אף שהארכיאולוג אינו צעיר הוא מדלג בקלילות לראש חורבותיו של המנזר הבודהיסטי העתיק, ומשקיף מעבר לגדרות ודרך ביטחון המ־סמנות את הגבול אל אי במרכזו של הנהר. "זהו אי הנביא", אומר עבדוללה, ומשרטט בחול צורת עין שהנהר מתפלג סביבה כמו עפעפיים בהירים, ומאווזליאום ניצב במרכזה כמו אישון. "יש שם הרבה דגים, אבל אסור לנו לגשת לאי. לא הייתי שם מאז הייתי ילד".

המחוז הדרומי־מזרחי הזה של אוזבקיסטן, סורחאן־דריה (Surkhandarya), הוא כיום אי של שלווה, אך במשך אלפי שנים הוא שימש במה שעליה נעו צבאות, תרבויות ודתות. קארה טפה, הסמוכה לבירת המחוז טרמוז (Termez), היא רק אחד מהאתרים הבודהיסטיים המפתיעים בחבל הארץ שרוב תושביו הם מוסלמים. הבודהיזם החל להגיע לכאן במאה השנייה לפני הספירה, כאשר אנשי דת נשלחו מהודו להפיץ את בשורתם בפאתי מזרח, והוא פרח בתקופת האימפריה הקושנית.

כביש העובר בשער משוחרר מלבנים וטיט מסמן את הכניסה לטרמוז העתיקה. הוא מוביל תחילה אל המאווזליאום של הכים א־תרמוזי, מלך־מד סופי בן המאה התשיעית. מאכן והלאה דרך עפר ממשיכה אל שרידי המתחמים הבודהיסטיים. תחילה אנו עוצרים במבנה בעל הכיפה העגולה למשעי של פאיאו טפה (Fayaz-Tepa) המגן על סטופה עתיקה, אך דווקא החורבות המרוחקות יותר והמשוחזרות פחות של קארה טפה מסעירות את הדמיון.

בשעת בוקר זו שבה אנו צופים אל האמו דריה אין כאן איש מלבדנו. אנחנו מטפסים בין גומחות חצובות שבהן התגוררו הנוזרים, ובין אולם תפילה ש־זורות בו כותרות מעוטרות של העמודים שניצבו לכל אורכו. עבדוללה ואני מתקשרים באנגלית (מצדדי), רוסיית (מפיו) ואהבה משותפת לארכיאולוגיה.

כלי שיט מושבתים נחים על הקרקעית של ימת אראל המיובשת ברפובליקה האוטונומית של קרקלפקסטן. למטה: קצר עולה מהמים העשירים במינרלים, המעטים שנותרו במערב שטח הימה שהייתה הרביעית בגודלה בעולם

שני כבישים יוצאים צפונה מטרמז: האחד לכיוון צפון-מזרח והאחר לכיוון צפון-מערב. אנחנו נוסעים בזה האחרון לעבר רכס גיסן (Gissan), שבו מצויים הפסגה הגבוהה ביותר של אוזבקיסטן, אחת המערות העמוקות בעולם, והמקום שבו נמצאו שרידי האדם הקדום ביותר שנתגלה עד כה. פסגות מושלגות משקיפות על קניוני סלע אדום, ציורי קיר בני אלפי שנים ומעיינות מרפא, אשר על פי האגדה שתו ממימיהם חייליו של המצביא טימור לנג, שדמותו הפכה לאבי האומה האוזבקית. מסופר גם על שערי הברזל שהקים אלכסנדר מוקדון בהרים אלה כדי לחסום מתקפות של שבטים פראיים, ועל אוצרות שטמן כאן מרקו פולו ומעולם לא נתגלו. ענן כהה מכסה את השמים, ועקבות הגשם השוטף שירד רגע לפני שהגענו ניכרים בשלוליות ובבוץ הכבד. כל אלה אינם עוצרים שיירות של מכוניות עמוסות ושל הולכי רגל העושים את דרכם אל פסטיבל הפולקלור השנתי הנערך בפאתי בוטון (Boysun). אנשי בוטון והכפרים הסמוכים שרמרים על מסורותיהם - אגדות, שירה, ריקוד, אומנויות - ובזכותם התרבות של האזור ההררי של סורחאן-דריה הוכרה נכס מורשת עולמית של אונסקו. הפסטיבל הוא אחת הדרכים לשמר ולהציג את המסורות האלה. ברוך דבק לשולי השמלות הפרחוניות של הנשים הנושאות סלי אוכל, פעוטות נישאים על כתפי אבותיהם וסבים אחוזים בידיהם של נכדים ונכדות. יחד הם פוסעים בצד הכביש אל שטח הפסטיבל, הנח בין פסגות הרים שמעברן שוכנת טג'יקיסטן. סביב הבמה המרכזית נטועים אוהלי יורט שבהם תושבי האזור מציעים מלאכות יד, מאכלים שעיקרם שיפורי בשר ומשחקים מסורתיים. את השמים חולקים עפיפונים ורחפנים, המצלמים את האירוע ואת אלפי המשתתפים.

עם רדת החשכה מתכנסים כולם אל הבמה. המכובדים מוחים בשתיחים הפרושים על מדרגות טריבונת הכבוד את מעט הברוך שהתקשקש לדבוק בנעליהם המצוחצחות, ומתיישבים בשורה הראשונה. במושבים שמאחוריהם נראים שחקנים מחופשים לטימור לנג ולוחמיו. גבר בכיפה רקומה ומעיל פסים עם אבנט הכרוך סביב מותניו, פורש שמיכה פרחונית על הספסל הרטוב ומזמין אותי לשבת עליו. לרגע איני בטוחה אם גם הוא שחקן, אך חורייב רווח מפרוץ את הספק בצחוק מהדהד. הוא ותושבים נוספים מהכפר משתתפים בפסטיבל מאז נוסד, שרים ורוקדים למרגלות הבמה שעליה מופיעות להקות מקצועיות. "בואי ואראה לך", הוא אומר בקולו הרועם ומצטרף למעגל הרוקדים.

ביומנו האחרון באזור אנחנו נוסעים בכביש האחר, זה שמוביל לכיוון צפון-מזרח, אל סריאסיה (Sariasia). מטרנתו היא לצפות במפלי סנגרדק (Sangardak). כעבור שעת נסיעה העיירות והכפרים נותרים מאחור, והדרך המפותלת חולפת במעברים צרים הנפתחים אל שטחי מרעה מוריקים. האוויר לח וקריר. דבוראים במסכות מגן רודים דבש, וכלבים מנומרים מסייעים לבוקרים רכובים על חמורים בהירים. עשרות נשרים בעלי מוטת כנפיים אדירה חגים מעל קן בראש מצוק גרניט אפור.

רסיסי מים ניתזים מגובה 150 מטרים על מדרון סלעי ומתפצלים לעשרות מפלים קטנים וחינניים. בשל ריחוקו של המקום, גם תושבי סורחאן-דריה ממעטים להגיע הנה, ואלה שנמצאים כאן בשעה זו מצטלמים בעליצות לפני המפל אנב התעלמות מהרס הקר. אנחנו נוסעים הלאה לאורך נחל שוצף, ומטפסים אל כפר סמוך. ילד בתלבושת בית ספר מגיח מבית השוכן לגדת הנחל. גבר מרשים הלבוש בחלוק שחור מעוטר בזהב, יוצא לקראתנו ומזמין אותנו לביתו. גופר יוסופוב מגדל תפוחים, כפי שעשה גם אביו לפניו. לפני כעשר שנים הוא בנה כאן את הבית שבו הוא מתגורר עם אשתו טמווי ושלוש ילדיהם כי התאהב במקום. קל להבין מדוע. בתו הבכורה פורשת לכבודו כריית הסבה על רצפת חדר הארוח. אנחנו

יושבים בשיכול רגליים ומשוחחים עם גופר, מפצחים פיסטוקים כהים וקטנים ושקדים שהוגשו בקליפתם, לוגמים מהתה הנמוג לצלוחיות וחרלקים קערות מרק שגרקח מפטל בר שנקטף בהרים. כיכר הלחם העגולה והפריכה, הקרויה נון, שבבצקה הוטבעו עיטורים ואשר נאפתה בטבון הבית, נבצעת ביד, כמנהג המקום, כי באוזבקיסטן הלחם הוא סמל להכנסת אורחים.

את האמו דריה אנו פוגשים שוב הרחק בדרום-מערב אזור בקיסטן. השכם בבוקר אנחנו מעירים את השומר בשמורה הביוספירית של אמו דריה תחתית כדי שיפתח לנו את השער החוסם את הדרך המובילה אל גדת הנהר. כמה צבאים מציצים מביין העצים הנמוכים ובהירי העלים של

היער היחיד בקרקלפקסטן (Karakalpakstan). כאן, כמו בסורחאן-דריה, הנהר זורם לאט ובנעימים לכיוון שפכו הגיאוגרפי, כאילו אינו יודע שיד האדם התערבה בגסות והסיטה את מימיו מיעדם הטבעי - ימת אראל (Aral) - וכך חרצה לעד את גורל הימה והאזור כולו.

קרקלפקסטן היא רפובליקה אוטונומית המניפה דגל משלה לצד זה של אוזבקיסטן, ומתגאה בשפה משלה. עד לפני כחצי מאה שמרו בני קרקלפק, קבוצה אתנית המרכיבה פחות משליש מאוכלוסיית הרפובליקה, על אורח חייהם הנוודי. מטיילים שביקרו כאן מאז המאה ה-19 תיארו את המקום כנידה מאין כמוהו. ריחוקו ומיקומו הגיאוגרפי בין מדבריות, רמות צחיחות והימה המיובשת אפשרו לשלטון הסובייטי לבצע במקום ככל שעלה על רוחו, הרחק מעיני העולם. היום תחושת הריחוק הזו מעוררת סקרנות והרפתקנות.

אם יש מקום לא הגיוני לאוסף אמנות בעל מוניטין בינלאומיים, הרי זו נוקוס (Nukus), בירת קרקלפקסטן. אך תיירים מגיעים אליה מרחבי העור לם כדי לבקר במוזיאון הלאומי על שם איגור סביצקי. המוזיאון שהוקם ב־1966 הוא פרי מוחו ולבו של סביצקי, אשר בא לכאן ב־1950 כצייר משלחת ארכיאולוגית. הוא בחר להמשיך להתגורר וליצור בבידוד המופ־לא של נוקוס. בעידודו נמצא כאן מקלט ליצירות מזרם אמנות האוונגרד הרוסי, שיוצריהן חירפו נפשם כאשר ציירו מרחשי לבם, ואשר נאסרו לתצוגה בברית המועצות.

הכיכר רחבת הידיים שבחזית המוזיאון היא מרכז ההתרחשות בעיר. בעוד צילומי חתונה נערכים סביב המזרקה שלה, אני מסיירת בקומה העליונה בח־ברת מנהלת המוזיאון, גולבהר איונטבה. אביה הוא אחד האמנים שיצירר תיהם מוצגות במוזיאון. "הוא נהג לצייר אותי, אך לא אהבתי לדגמן כי היה אסור לי לזוז", היא מספרת. לדבריה, המוזיאון מחזיק ב־99,802 יצירות, אך רק אחוזים בודדים מהן מוצגים בשניים משלושת המבנים התוחמים את הכי־כר. השאר מאוחסנות בשלישי המחבר ביניהם.

אנחנו מתעכבות ליד ציורים של בני המקום משנות השישים של המאה הקודמת, שאת עבודתם טיפח סביצקי. ימת אראל נראית בהם כשהיא כחור־לה ושוקקת חיים. אני מביטה בכל הפרטים הקטנים - המים והסירות הש־טות בו, הדייגים והכפרים שלגדותיו - ומנסה להטביע במוחי את המראות האלה שנעלמו.

חושך בחוץ. המכונית מקפצת מעל ובתוך הבורות בדרך המשובשת המובילה מנוקוס אל מוינק (Moynaq), העיירה ששגשגה על שפת ימת אראל ונתרה בשממונה לאחר שהימה התייבשה.

גסיסתה של ימת אראל היא אולי האסון האקולוגי המקומי הגדול ביותר שהמיט האדם במאה השנים האחרונות. בעבר זרם נהר האמו דריה דרך דלתה רחבת ידיים אל הימה הרביעית בגודלה בעולם, מקור חיים לתו־שבי האזור. אלא שהשלטונות הסובייטיים סברו שהמרחבים הריקים וצ־רובי השמש של קרקלפקסטן מושלמים לגידול כותנה, ענף חקלאי הזקוק לכמויות גדולות של מים. האמו דריה גויס למטרה, מימיו הוסטו ושימשו להשקיית היבולים, אשר הוכרוזו משימה אוזבקית לאומית. בלי ורימת מים תקינה נותרה מהימה, שגודלה היה יותר מפי שלושה משטחה של מדינת ישראל, רק רצועה צרה ומלוחה אחת.

עם שחר אנחנו מגיעים למוינק, הדומה לגרסה סובייטית של עיירת מערב פרוע. רוח קרה ויבשה נושבת בין בתיה שנבנו בכנייה זריזה ומתוע־שת. כאנדרטה לימה ולכל אשר היה בה ניצב מגדלור מובטל, המשקיף על "בית הקברות לספינות", שאליו נאספו כמה כלי שיט חסרי תוחלת שננטשו בקרקעית החרבה. בני משפחה אוזבקית מתרוצצים בצהלה בין השלדים החלודים, המזכירים את השריונות בדרך לירושלים.

לאחר ביקור במוזיאון האקולוגי המקומי אנחנו מתחילים לחצות את הימה ברכב שטח. הנהג שלנו מכיר כל דרך עפר וכל שביל, כאילו יש לו גי־פי־אס פנימי. ככל שהעין רואה משתרעת קרקעית הים, המכוסה צדפים קטנים וזרועה שיחים הלוכדים בענפיהם ובשורשיהם את החול הנודד. פעורי פה אנחנו עוברים על פני תצורות סלע מימי קדם ששכנו מתחת למים. ממספר מתקני השאיבה הפזורים בשטח ברור כי הגז והנפט הם אוצר הטבע הרלבנטי היום, ובמקום הדייגים המקומיים שפעם מצאו

אופנוען מקזחסטן השכנה צופה על ימת אראל מעל רמה שבעבר הייתה שקועה מתחת למים; למטה: שרידי מבצר איאז קאלה מתקופת אימפריית חורזם נישאים מעל מדבר קיזלקום

כאן את פרנסתם מתעשרות כעת חברות אנרגיה המעסיקות עובדים זרים. לאחר כמה שעות של נסיעה מטלטלת אנחנו פונים אל מחנה השוכן על צוק, וממנו נשקף סהר של מים כחולים שהם כל שנותר מימת אראל בשטח אוזבקיסטן. מקרוב אפשר לראות כיצד קצף עולה מהמים ומרחף ברוח. מבצר מבודד הסמוך למחנה הוא זכר לממלכות הקדומות ששלטו כאן. מחנה היורטים המסורתיים העשויים עץ ולבד ומעוטרים באריגים ססגוניים, הוא מקום הלינה היחיד בסביבה. נראה שהיום התיירים הם היחידים שעדיין ישנים באוהלים העגולים ששימשו בעבר את בני קרקלפק הנוודים.

הנוף הצחיח שהיה פעם מעווה של ממלכת חורזם, משתרע מנוקוס מזרחה עד חיווה (Hiva), העיר ההיסטורית שעל דרך המשי. אנחנו נוסעים בכביש החולף על פני כפרים עם בתים נמוכי קומה, תחנות קידוח ומפעלים, שרכים מהם מושבתים ומחלידים, אך פאר העבר עדיין נשקף משרשרת מב־צרים עתיקים הנמתחת על פני המדבר. בכל מקום אחר אתרים מעין אלה היו מגודרים ומסומנים, ודמי כניסה היו נגבים מהמבקרים בהם, אך פה הם עומ־דים שוממים, בודדים וסחופי רוחות, ארישים למעטים הבאים לחקור אותם.

אנחנו משוטטים בקיזל קאלה (Kyzyl Kala) ובחורבות טופרק קאלה (Toprak Kala), ששימשה בירתה של חורזם במאה השלישית. שרידי העיר והמבצר המגן עליה התגלו ב־1938 על ידי הארכיאולוג הסובייטי סרגיי טולסטוב. לו רק יכלו קירות הלבנים האילמים והחול לספר את אשר אירע כאן, בעת שבירת האימפריה הועתקה למקום אחר והעיר שקעה בחול.

אנחנו ממשיכים ומחפשים את הדרך המובילה אל איאז קאלה (Ayaz Kala). לאחר כמה ניסיונות לחצות תעלה עמוקה נמצא שביל עפר, שבסופו מתרוממות חומות אדמדמות ומסתוריות. אגדה קושרת את המקום לגיבור העממי איאז, שהתאהב בנסיכה, ולמען אהבתה בנה את המבצר המרשים, אלא שהיא לא נענתה לו וסופו היה מר. הארכיאולוגים מציעים הסבר מעשי יותר, הגורס כי איאז קאלה היה אחת הערים שהגנו על אימפריית קושאן במאה השנייה לספירה.

בירידה מאיז קאלה אני מבחינה בשני קרוואנים בעלי לוחיות זיהוי שוויצריות שביניהם ניצב שולחן מתקפל, וסביבו יושבים וסועדים ארוחת בוקר בנחת שני זוגות. אני ניגשת אליהם ושואלת כיצד הגיעו לכאן. "נהגנו מעומן", הם אומרים באגביות. "מהמפרץ הפרסי?" אני שואלת בתמיהה. כן, הם עונים - זה חודשים הם בדרכים, עוברים ממדינה למדינה וחונים בכל מקום שבו יחפצו. מכאן ימשיכו למזרח אסיה דרך הרי פמיר. אני מרימה את מבטי למרחב אשר בו משוטטים גמלים דו־דבשתיים. איני יכולה שלא לחשוב על השיירות שנעו בדרך המשי הזו מאות רבות של שנים לפניהם.

מידע לנסעים

טיסות

Uzbekistan Airways מפעילה טיסות ישירות לטשקנט.

אוכל

הירקות המקומיים מצוינים, אך האוזבקים הם אוהבי בשר מובהקים, ותכריטי המסעדות כוללים מעט מאוד מנות המתאימות לצמחונים וטבעונים. דנים מוגשים באזור ימת אראל.

מטבע

המטבע המקומי הוא סום (Som). הכינוי מקום בארנקים לשטרות הרבים שתקבלו כאשר תמירו דולרים או אירו.

הכתבה הוכנה בסיוע The State Committee of the Republic of Uzbekistan for Tourism Development